

Наталія СИРОТИНСЬКА (Львів)

РЕПЕРТУАР ЖАНРІВ ОКТОЇХА
В УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕРКОВНІЙ МОНОДІЇ
(на матеріалі комп'ютерної бази даних *Ірмос*)

У візантійській гимнографії спершу було укладено Октоїх воскресний, тобто в колі піснеспівів тижневого (седмичного) циклу структурно первісно оформилася воскресна служба. Створення цього збірника, як і формування системи осмогласся, приписують св. Йоану Дамаскину¹. Воскресну Вечірню складала псалми, до яких приєднувалися стихирини на *Господи воззвах*, остання з низки яких була присвячена Пресв. Богородиці й отримала додаткову назву догматик²; важливість цього піснеспіву підкреслював богородичен — ще один додатковий піснеспів на честь Пресв. Богородиці, як це загалом властиво для візантійської гимнографії. Утреню складала воскресні тропарі із запівом *Бог Господь*, степенні антифони та воскресні канони. Пізніше до воскресної служби було додано сідальні з хрестовоскресними та богородичними піснеспівами.

Згодом тижневий цикл було доповнено службами будніх днів, кожен з яких мав своє символічне значення. Так виник великий Октоїх, або Параклітик. Та, мабуть, в утвердженні системи осмогласся пріоритетними все ж були жанри Октоїха воскресного. Підтвердженням можна вважати структуру Типікона, який починається викладом саме воскресної служби, що виникла перед буденною і стала основою та зразком для останньої³. Осмогласні жанри воскресної служби, очевидно, були основними в засвоєнні осмогласної системи, оскільки повторювалися до шести разів у церковному році. Отож вони набули ювелірно відточених форм і постійно наповнювалися духовними зусилля співаків і вірних.

Октоїх воскресний є одним із найважливіших розділів українського нотолінійного Ірмологіона, який репрезентує практику парафіяльного богослуження з її виразним акцентом на найвагомійших християнських богослужбах — недільній (воскресній) та головних празниках церков-

ного року. Воскресні піснеспіви відображають найважливіші постулати християнського віровчення, тож за своїм змістом становлять кульмінаційні моменти богослужіння. Звідси і специфічний емоційний стрій, насичений багатством прояву почуттів: радості, страждання, співчуття, прославлення та ін. Не випадково саме серед воскресних осмогласних циклів знаходяться догматики, якими так щиро захоплювався чудовий знавець давньої церковної музики і диригент Олександр Кошиць: «Не можу не висловити свого подиву до цих мелодій. Я тієї думки, що як композиторській роботі, їм личить одне єдине слово — геніяльність. Вони є виїмкове явище в музиці взагалі і найкраще, що дав знаменний напів на протязі свого існування. Рідко можна знайти шедеври подібні цим. Мелодійна й динамічна насиченість, містерійна глибина змісту, надзвичайна, іноді просто екстатична взнеслість, разом з тим ясність і логічність музичного викладу, сміливість замислу цілого з'єднана з стрункістю частин та ювелірною делікатністю обробки деталей, а головне захоплююча ширість і той подих народньої творчості, вічно свіжої, з безкраїми просторами вокалізації, — все це робить ці пісні уніком в світовій релігійно-вокальній літературі»⁴.

Співам Октоїха належить важлива роль у мистецькому опрацюванні власне музичної тканини. З огляду на їх часте повторення вони постійно перебували в активному виконавському та слухацькому середовищі, що сприяло утворенню особливо досконалої форми та виразових засобів.

Однак на сьогодні вивчення змісту та мистецьких форм жанрів Октоїха поки що недостатнє. Тож виявлення репертуару осмогласних циклів в українських нотолінійних Ірмологіонах є першочерговим завданням⁵. Цій роботі сприяє проект комп'ютерної бази даних *Ірмос*, створений у стінах Інституту Літургії Українського Католицького Університету⁶.

Комп'ютерна база даних *Ірмос* дає можливість чітко показати, з одного боку, єдність циклу, його стабільність і присутність у практично кожному повністю збереженому кодексі, а з іншого — на підставі порівнянь різних за часом і місцем створення рукописів — вловити елементи відмінності, які можна кваліфікувати як ознаки часової еволюції — модернізації — чи, наприклад, чужонаціональні впливи, якими є, зокрема, догматики та *Бог Господь* з воскресними тропарями болгарського напіву.

¹ D. Petrović. *Osmoglasnik u muzičkoj tradiciji južnih slovena*. Beograd 1982, c. 7.

² Догматик — це прославна пісня про Богородицю, в якій зображені євангельські події непорочного зачаття Діви Марії та чудесне вочленення Ісуса Христа. Автором догматиків вважається визначний візантійський піснетворець і реформатор церковного співу Йоан Дамаскин (VIII ст.).

³ М. Скабалланович. *Толковий Типикон*, вип. 2. Киев 1913, с. 5.

⁴ *Відеуки минулого: О. Кошиць в листах до П. Маценка*. Вінніпег 1954, с. 24–25.

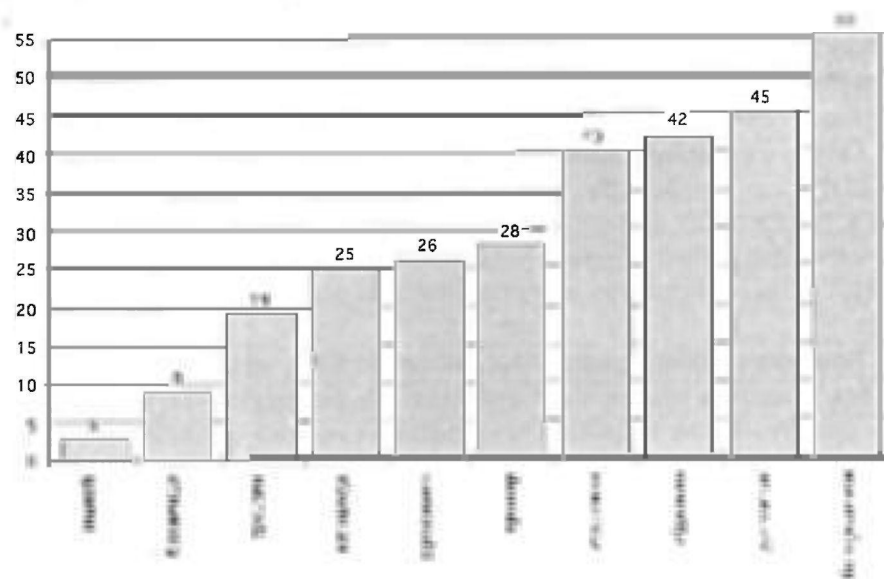
⁵ Одним із перших українців осмогласні співи систематизував Павло Маценко, в дисертації «Склад та технічна будова мелодій київського розспіву в Почаєвському ірмолові, виданому 1775 р.» (Відень 1932).

⁶ В. Бондаренко, К. Ганнік, Ю. Ясіновський. *Репертуар української та білоруської сакральної монодії (за нотолінійними Ірмологіями XVI–XVIII століть)*. Львів 2003.

Поданий нижче репертуарний список містить такі жанри осмогласних циклів: стихирні на *Господи воззвах*, догматики з богородичними, сідальні, хрестовоскресні, богородичні, степенні антифони, ірмоси воскресні, блаженні, прокимни, богородичні *Грішних молитви*, катавасії, подібні стихирам.

Найстабільнішими піснеспівами Октоїха воскресного є чотири жанри — догматики з богородичними, сідальні та степенні антифони. Комп'ютерна програма бази даних дозволяє переконатися в цьому на основі побудови графіка кількісного співвідношення осмогласних циклів в Ірмологіонах. При цьому поки що не враховуємо жанр ірмосів, оскільки їх складна циклічна структура вимагає спеціальної методики дослідження.

У поданому нижче графіку частотності піснеспівів за гласами використані такі рукописи, внесені до комп'ютерної бази даних *Ірмос*: з фондів ЛНБ — МВ 50, НД 374, БА 14, НТШ 330; ЛІМ — Рук. 103; УКУ ІЛН — Рук. 1; Москва, ДРБ — Лукаш 76, а також друк 1700 року. Обрані кодекси охоплюють широкий часовий проміжок — від кінця XVI ст. (МВ 50) до кінця XVII ст. (друк. 1700 року).

З графіка видно, що переважають жанри воскресної служби, присутність яких є обов'язковою в кожному Ірмолої, але місце їх у збірнику може бути різним:

- 1) найпоширенішим є розміщення у центральному гласовому розділі гласового структурного типу, який став переважаючим від другої половини XVII ст., і тут ці піснеспіви поєднані з ірмосами;

- 2) у давніших рукописах, особливо в так званих жанрово-тематичному та календарному структурних типах Ірмолоїв, піснеспіви воскресного Октоїха виділені в самостійний розділ.

Репертуар жанрів воскресного Октоїха за службами та інципітами

глас 1

Велика Вечірня

Господи воззвах, стихирний запів
Всемирную славу, догматик
Се ісполнися Ісаїно проречен'є, богородичен, на стиховних
Господь воцарися, прокимен (текст однаковий для всіх восьми гласів)

Утреня

Гроб твой, Спасе, сідальна, по 1-й стихології
Ко кресту пригвождся волею щедре, хрестовоскресен
Матер тя Божию, богородичен
Жени ко гробу прийдоша, сідальна, по 2-й стихології
Ко кресту пригвождся животе всѣх, хрестовоскресен
Заченши неопално, богородичен
Вонегда скорбити ми, степенні, антифон 1
Бог Господь
Камени знаменану, тропар воскресний
Гавриїлу провѣщавшу, богородичен
Твоя побѣдительная десница, ірмос воскресного канону, пісня 1
Троїце святая, троїчний запів
Єдинотрисоставное начало, троїчен
Грѣшних молитви, богородичен
Ізбави от бѣд, катавасія, на 8 гласів, Утреня (текст однаковий для всіх восьми гласів)

глас 2

Велика Вечірня

Господи воззвах, стихирний запів
Прейде сѣнь законная благодать, догматик
О чудо новіє, богородичен, на стиховних

Утреня

Благообразний Іосиф, сідальна, по 1-й стихології
Камени гробному запечатлѣнну, хрестовоскресен
Препрославна еси Богородице, богородичен

Мироносицам женам, сідальна, по 2-й стихології
 Ученик твоїх лик, хрестовоскресен
 Закон утаївшись єстественних, богородичен
 На небо очи пушаю, степенні, антифон 1
 Єгда снїйде ко смерти, тропар воскресний
 Вся паче смисла, богородичен
 Во глубинѣ потоци древле, ірмос воскресного канону, пісня 1
 Троїце святая, троїчний запів
 Троїчно і єдиноначальное, троїчен
 Всеупование мое, богородичен

глас 3

Велика Вечіря

Господи воззвах, стихирний запів
 Како не дивимся, догматик
 Без сѣмени от Божияго духа, богородичен, на стиховних

Утреня

Христос от мертвих воста, сідальна, по 1-й стихології
 Неізмѣннаго Божества, хрестовоскресен
 Небесная любовию веселяхуся, богородичен
 Плотію смерть, сідальна, по 2-й стихології
 Непостижимое распятіє, хрестовоскресен
 Превѣчнаго і неописаннаго, богородичен
 Плѣн Сіон ти взят, степенна, антифон 1
 Да веселятся небесная, тропар воскресний
 Тебе ходотайцу, богородичен
 Іже води древле, ірмос воскресного канону, пісня 1
 Троїце святая, троїчний запів
 Непостижимая єдина, троїчен
 Святая первочистая, богородичен

глас 4

Велика Вечіря

Господи воззвах, стихирний запів
 Іже тебе ради, догматик
 Подаї же утѣшение своїм рабом, богородичен, на стиховних

Утреня

Возрѣвши на гробний вход, сідальна, по 1-й стихології
 Воскресе яко безсмертний, хрестовоскресен
 Тебе величаєм Богородице, богородичен

Своєю волею, сідальна, по 2-й стихології
 Со горних сонийде висот, хрестовоскресен
 Удивися Іосиф, богородичен
 От юности моя, степенна, антифон 1
 Свѣтлую воскресенія проповѣдь, тропар воскресний
 Іже от вѣка, богородичен
 Моря чермного пучину, ірмос воскресного канону, пісня
 Троїце святая, троїчний запів
 Троїцу Богоначальную, троїчен
 Избави от бѣд, богородичен

глас 5

Велика Вечіря

Господи воззвах, стихирний запів
 Во чермнем мори, догматик
 Церкви і врата суци, богородичен, на стиховних

Утреня

Крест Господен да похвалим, сідальна, по 1-й стихології
 Господи по тридневном Твоєм воскресенії, хрестовоскресен
 Дивно чудо зачатія, богородичен
 Господи мертв наречєся, сідальна, по 2-й стихології
 Господи посредѣ тя осуждені, хрестовоскресен
 Радуйся святая горо, богородичен
 Вонєгда скорбити ми, степенна, антифон 1
 Собезначальное слово, тропар воскресний
 Радуйся двері Господня, богородичен
 Коня і всадника, ірмос воскресного канону, пісня 1
 Троїце святая, троїчний запів
 Державу єдинственнаго, троїчен
 Тебѣ ся молим яко божиї матери, богородичен

глас 6

Велика Вечіря

Господи воззвах, стихирний запів
 Кто тебе не блажить, догматик
 Творець і Избавитель мой, богородичен, на стиховних

Утреня

Гробу отверсту, сідальна, по 1-й стихології
 Живот во гробѣ, хрестовоскресен
 Богородице присно Дѣво, богородичен

Господи предстояще гробу Твоєму, сідальна, по 2-й стихології
 Предсказоваше Іона, хрестовоскресен
 Преднаписуєт Гедеон, богородичен
 На небо очи взирая, степенна, антифон 1
 Ангельскія сили на гробѣ Твоєм, тропар воскресний
 Іже благословенную, богородичен
 Яко по суху ходив Ізраїль, ірмос воскресного канону, пісня 1
 Троїце святая, троїчний запів
 Трисостави поєм, троїчен
 Никто же притѣкая к тебѣ, богородичен

глас 7

Велика Вечіря

Господи воззвах, стихирний запів
 Мати убо познася, догматик
 Под кров твой, богородичен, на стиховних

Утрєня

Знаменану гробу, сідальна, по 1-й стихології
 Іже тридневним воскресєнієм, хрестовоскресен
 Под кров твой, Владичице, богородичен
 Яко імуще милостивное, сідальна, по 2-й стихології
 Живот во гробѣ возлежаше, хрестовоскресен
 Распеншагося нас ради Христа, богородичен
 Плѣн от лести возвратив, степенна, антифон 1
 Разрушил еси крестом Твоім смерть, тропар воскресний
 Яко нашему воскресєнію, богородичен
 Маниєм ти наземен, ірмос воскресного канону, пісня 1
 Троїце святая, троїчний запів
 Отверзи ми уста, троїчен
 Пространное селение, богородичен

глас 8

Велика Вечіря

Господи воззвах, стихирний запів
 Цар небесний, догматик
 Безневѣстная Діво, богородичен, на стиховних

Утрєня

Воскрєсл еси із мертвих, сідальна, по 1-й стихології
 Воскрєсий із гроба яко воістинну, хрестовоскресен
 Радуйся яже от ангела, богородичен

Человѣце спасе гроб твой, сідальна, по 2-й стихології
 Миропогрѣбательннн жени приемша, хрестовоскресен
 О тебѣ радуєтся, богородичен
 От юности моея, степенна, антифон 1
 С висоти низшел, тропар воскресний
 Іже нас ради рождеся, богородичен
 Вооружена фараона, ірмос воскресного канону, пісня 1
 Троїце святая, троїчний запів
 Трисолнечному Царю, троїчен
 Чистая Дѣво слову двер, богородичен

Інші осмогласні жанри

Блаженні нищїи духом, блаженні, на 8 гласів, Літургія

Подобні стихирам

глас 1

Небесним чином радование
 О дивное чудо
 Прехвалніи мученици

глас 2

Доме Євфратов
 Єгда от древа
 Кими похвалними вінци

глас 3

Велия креста Твоего

глас 4

Дал еси знамение
 Званні свишше
 Хотіх слезами омїти
 Яко добля во мучегицех

глас 5

Преподобне отче богоносе Феодосіє
 Радуйся живоносний кресте

глас 6

Ангелскіє пред ідут сили
 Всеупованіє на небесех
 Неначаемая жития ради
 Третий день воскрєсл еси

глас 7

Не ктому възбряеми єсми

глас 8

Господи аще і на судиши
 Мученици Господни
 О преславноє чудо
 Совлекоша со мене ризи
 Что вас наречем

Прокимни

Нині воскресну глаголет Господь
 Востани Господи Боже мой
 Рцїте во язицех яко Господь воцарися
 Воскресни Господи помози нам
 Господи воздвигни силу твою
 Воскресни Господи Боже мой
 Воцарится Господь вовіки

глас 1
 глас 2
 глас 3
 глас 5
 глас 6
 глас 7
 глас 8

Юрій Медведик (Дрогобич)

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОЇ ПІСНІ XVII–XVIII ст.

В українському музикознавстві сформувалося декілька визначень паралітургійної пісенної творчості XVII–XVIII ст. — «духовна пісня», «духовний кант», «псальма». Останній з перелічених термінів сьогодні вживається досить рідко. Зрештою, і в українській рукописній практиці цим терміном переписувачі й укладачі співаників послуговувалися не так вже й часто. А в друкованих пісенниках, зокрема сучасних, він взагалі не трапляється. Нічого дивного у цьому немає, адже слово «псальма» насамперед асоціюється з текстами псалмів Давидових, які на ранньому етапі розвитку духовної пісні досить часто перевірялися її творцями. Власне у сенсі термінологічному перевіреного Давидового псалма вживали, очевидно, визначення «псальма». Що ж до назви «пісня» («піснь різдвяна», «піснь великодна», «піснь покаянна» тощо), то слід наголосити, що в українській рукописній книжності він був панівний, а в едиційній практиці взагалі єдиним. Натомість слово «кант» дуже рідко трапляється в українських рукописах, не кажучи вже про стародруки. Але так сталося, що впродовж тривалого часу (не без російського впливу) в українському музикознавстві особливо часто використовується саме термін «духовний кант». Відтак, узвичаєно й похідну від цього терміна лексику («кантова стилістика», «кантова фактура», «кантова поспівка» і т. п.). Разом із тим це питання все ж вимагає спеціальної наукової студії. Тому в нашій статті зазначимо: оскільки у давніх рукописах і стародруках фактично відсутній термін «кант», то варто послуговуватися терміном «духовна пісня» (одноголоса або багатоголоса). Термін «пісня» домінує в паралітургійній культурі поляків, словаків, чехів, німців, які, власне, і вплинули на становлення і розвиток духовної пісні в Україні. Втім, це не виключає вживання паралельної назви «кант». У нашій статті послуговуємося обома термінами як синонімами.

Найдавнішим з-поміж виявлених на сьогодні нотних записів української духовної пісні є пісня «Радуйся, Маріє, дівам Царице»¹, мабуть, з 1649 року, тобто року завершення написання літопису. Давніші нотні тексти духовних кантів та пісень нам невідомі, а тому немає змоги простежити еволюцію музичної складової жанру від його перших кроків,

¹ Літопис Львівський, 1498–1649 (НБУВ, VIII, № 206/М. арк. 31).